

DR. ACZÉLNÉ HALÁSZ MAGDOLNA

KALLINA MÓR ÉS ÁRKAY ALADÁR ÉPÍTÉSZETE

Tisztelt főigazgató asszony, Tisztelt polgármester úr! Tisztelt vendégek! Kedves családtagjaim!

Mielőtt részletesebben szemügyre vennénk Kallina Mór és Árkay Aladár építészét, munkásságát, elkérülhetetlen néhány szót ejteni arról, és magyarázatot adni arra, hogy a megszólítottak sorában miért is tűnnek fel a családtagjaim.

Amikor néhány évvel ezelőtt egy kultúrantropológiai kutatás témájában kellett döntést hoznom, könnyű dolgom volt. Választásom egy olyan épületre – a Villa Kallinára – esett, amelynek tervezői, egykori lakói Kallina Mór és Árkay Aladár voltak, s amelyben a leszármazókkal: a családommal együtt máig lakom. Ez a térbeli közelség és a családi archívumban fellelhető írott források sokasága teremtette meg annak a lehetőségét, hogy – többek között – e két építész életmódformáló és -alakító munkásságának tényezőit dolgozzam fel.

A valaha a vagyonosodást reprezentáló, a státuszjegyeket még ma is őrző Villa Kallina 1896-ban épült. Kallina Mór a családjának szánt épületének maradandóságával olyan környezetet teremtett, amellyel immár az ötödik generációt készítette maradásra. Ez az emberöltőkön át felhalmozódott, állandóan formálódó, egymásra épülő tudás és tapasztalat eredményezhette, hogy e család életében meghatározóvá vált az apáról fiúra áthagyományozott mesterség: az építészet, amely a tradíciók követésének egyik eszköze lett, akár felül is írva a személyes, egzisztenciális döntést.

A millennium idején, az építészet fókuszművészetté válásával építészdinasztiák kialakulásának teremtődtek meg a feltételei. Kéves olyan családot ismerünk azonban, amelynek tagjai öt generáción át e szakma elitjéhez tartoztak volna. A Kallina Mórtól követhető család ezek közé sorolható. Az első generációs Kallina Mór a főváros egyesítése idején és az azt követő időszakban tevékenykedett. A második és harmadik generációs Árkay Aladárt és fiát, Árkay Bertalant a művészi megújulást kereső építészekként is számon tartották. A negyedik generációs ifj. pribéri Jankovich István a hazai Műszaki Egyetem tanáraként dolgozott, majd 1956 után Zürichben nyitott építészirodát.

Az ötödik generációs Aczél Péter Budavár főépítészeként végez értéktéremtő munkát, öccse, András és unokahúga, pribéri Jankovich Márta Zürichben folytat építésztevékenységet.

Az, hogy ma – a szakirodalom által jobban kitüntetett – Árkay Aladár mellett Kallina Mórról is hosszabban tudunk beszélni, nemcsak az előbb említett kultúrantropológiai megközelítésnek, de dr. Szendrei Gézának is (Kallina Mór fiának leszármazottja) köszönhető, aki a család számára végez kutatásokat, valamint Eglesz Annának, aki művészettörténészként vette számba Kallina Mór épületeit.

E több szempontú megközelítés eredményeként ezért nem csak „az építészek” alakja bontakozik ki előttünk. Az ő mindennapjaik megragadására, és az egyéni tetteik rekonstrukciójára irányuló értelmezés közben az is feltárult, hogy az adott társadalmi - kulturális miliőben milyen döntéseik, választásai, milyen aspirációik voltak.

A lépték ilyen fokú lekicsinyítésével pedig olyan – nem publikált – tudás birtokába is juthattam, amellyel teljesebbé tehető e két építész életútja. Amikor tehát szót ejtünk róluk, nem csak építészeti produktumról esik majd szó, de bepillant-

hatunk motivációikba, Árkay esetében pedig tapintható lesz a századfordulón bekövetkezett, ízlést és életmódot generáló szemléleti változások hatása.

E rövid kitérő és értelmezés után pedig nézzük meg, hogyan is jelent meg e két építész a főváros kulturális horizontján.

A Kallina és az Árkay családok találkozását egy egyesülni készülő város építési konjunktúrája tette lehetővé. Szinte egy időben érkeztek Pestre. Kallina építészként 1870-ben, Árkay Sándor – Aladár apja – műlakatos mesterként 1869-ben. Az akkori Sugárúton (ma Andrássy út) már egymás mellett dolgoztak. Amíg Kallina Mór a 6., 9., 41., 59., számú házakat tervezi és kivitelezi, addig Árkay Sándor a 2., 21., 62., 83., 85. számú házak kovácsoltvas kapuzatain dolgozik.

Kallina Mór 1844. szeptember 20-án, a morvaországi Gross-Bitteschben született. A családban nem volt szokatlan az apáról fiúra örökített mesterség. Apja és nagyapja is cserzővargaként dolgoztak. A tanulni szándékozó Kallina Mór azonban a felfelé mobilitást biztosító építészetet választotta szakmájául. A prágai német műegyetemen tanult, majd 1869-ben Bécsbe került, ahol a Képzőművészeti Akadémia diákja lett. Hivatása gyakorlását – a szintén kezdő – Otto Wagner bécsi építész irodájában kezdte meg.

1870-ben a pesti izraelita hitközség Wagnert bízta meg a **Rumbach Sebestyén utcai zsinagóga** tervezési munkálataival. A kivitelezés május 1-jén indult el. Az építkezés vezetésére, a szerkezet- és részlettervek elkészítésére Wagner a vele közel egykorú munkatársát, Kallina Mórt kérte fel. Kallina életében ez döntő fordulatot hozott, Bécsből Pestre költözött. Az építkezés mintegy két és fél évig tartott, a zsinagóga felavatását 1872. október 1-jén tartották.

Egy olyan épület kivitelezése közben, amelynek minden szegletét és még a szerkezetét is áthatja a vallásos tartalom és jelentés, elkérülhetetlen e kultúra és vallás mélyebb megismerése. Kallina érzékenységének, nyitottságának és talán az első generációsokra jellemző asszimilációs norma túlteljesítésének köszönhető, hogy magyarországi életének első időszaka egyre jobban összefonódott – a főleg a Terézvárosban felülreprezentált – pesti zsidósággal. Munkáját olyannyira megbecsülték, hogy egy ideig a hitközség tagjai látták el megbízásokkal. 1870-től az 1880-as évekig egymás után készültek el a különböző bérpaloták az egykori Sugárúton, illetve a Váci körúton: **Andrássy út 6., 9., 41., 59., számú házak**, illetve a 116. számú, **Weisz Manfréd**nak épült **eklektikus villa**, vagy a **Bajcsy-Zsilinszky út 21., az Arany János u. 10., a Zrínyi u. 16. számú ház**, az **Eötvös u. 14., 22., 25/a számú házak**. Az épületek javarészt a reneszánsz és klasszicista hagyományok stílusjegyeit őrzik.

Kallina számára ez a sikeres kezdet a megkapaszkodás és stabilitás lehetőségét hordozta. Felismerte a pesti „urbanizációs pillanat” adta lehetőségét. A megélhetést is biztosító megrendelések arra motiválták, hogy végleg letelepedjen. Már 1872-ben honosítási kérelmet terjesztett elő, majd 1878-ban a „*magyar állampolgársággal felruháztatik, illetőleg honosítatik.*” (Részlet a *Honosítási levélből*)

A BUDAI VIGADÓ 107 ÉVE A KULTÚRA SZOLGÁLATÁBAN

Közben 1874-ben megnősült. Felesége Schmidt Anna, Schmidt Henrik pesti polgár lánya lett. A házasságból két lánya, Irma (később Árkay Aladár felesége) és Anna, illetve egy fia, Géza született, aki szintén építésznek tanult.

Az Andrássy úti építkezésekkel egyidejűleg kapott megbízást 1879-ben a Dísz téri Honvédelmi Minisztérium épületének megtervezésére. A munkálatok gyorsan haladtak, 1882-re az épületet már át is adták. Az ötszintes, belső udvaros épület külső kialakítása historizáló jegyeket mutatott. A palotát belül gazdagon díszítették. 160 szobájában 300 tisztviselő dolgozott. Az első emeleti miniszteri fogadóterem két porcelán kályhával, arany csillárokkal, valamint bordóvörös bútorokkal volt berendezve. (Egész Anna kutatása nyomán)

Az ehhez az épülethez harmonikusan kapcsolódó Honvéd Főparancsnokság épületének megépítésével ugyancsak őt bízták meg. A palota kívülről 1896-ra készült el. A korabeli Vasárnapi újság szerint az épület előcsarnoka Budapest legnagyobb és legdíszesebb előcsarnoka. (Egész Anna kutatása nyomán)

Mindkét épület az eklektika jellegzetes alkotása volt.

Mire elkészült a Honvédelmi Minisztérium épülete, az egykori társsal, Otto Wagnerrel közösen indultak az 1882-ben újra kiírt Országház pályázaton. S bár a győztes pályamű Steindl Imre nevéhez fűződik, a bíráló bizottság mégis modern reneszánsz stílusúnak mondta, „az építőművészeti kiképzését elismerést keltőnek”. (részlet a bírálati jegyzőkönyvből) Ítélté, s a három első díj egyikét ők nyerték el.

A Honvéd Főparancsnokság munkálataival párhuzamosan készítette el a Bécsi kapu téri evangélikus templomot, amelyet 1895-ben avattak fel. A templom neobarokk felé hajló eklektikus stílusban épült. A barokkos homlokzat főengelyében futó tornyot ugyanebben a stílusban készült sisak zárja le. A templom oltárképét Székely Bertalan festette: *Krisztus megáldja a kenyert*. A kép az oltárral együtt sajnos megsemmisült Budapest ostromában, aninint egy bomba az oltártér előtt robbant fel.

Kallina Mór stratégiáját képezte a családi társulásban rejlő erő felismerése és kihasználása. 1894-95-ben már a vejével – Árkay Aladárral – együtt alapított közös irodában dolgozott, ahova a fiát is bevette. Ez a közös alkotó munka és családi vállalkozás jelentős középületekkel tágtítja a főváros horizontját.

Közéjük tartozik a **Budai Vigadó**, amelynek megépítésére 1897-ben írtak ki pályázatot. Az első díjat a Kallina - Árkay tervezőpáros nyerte. A kívülről eklektikus, de belül szecessziós jegyeket mutató épületet 1900-ban adták át a budai polgárok használatára.

Ugyancsak közös munkájuk egy másik pályázatra született, amelyet a **Szent Gellért- emlékmű** megépítésére írtak ki. A bíráló bizottság, melynek tagjai többek között báró Podmaniczky Frigyes, Hauszmann Alajos, Lechner Ödön, a 2000 koronás első díjat a **TURUL** jeligéjű, Kallina - Árkay-féle pályaműnek ítélte oda. Az emlékmű 1901-1902-ben készült el.

A Honvéd Főparancsnokság és a Vigadó építésével Kallina Mór Budán folytatta tovább tevékenységét. Több épületet is tervezett. Ilyen például a **Városmajor u. 28/B.**, az **Alma u. 9.** számú házak, vagy a **Svábhelyen** Kiss Ferenc villája

1896-ban építette fel a Városmajorban saját házát, a **Villa Kallinát**, ahova együtt költözött a család. Ez az épület vált később azzá a szellemi műhellyé, amelyben Árkay Aladár és fia, Bertalan folytatták a Kallina Mór által megkezdett munkát.

Munkásságáért az építész ugyanebben az évben Ferenc József Lovagrend kitüntetését kapott.

Kallina Mór 1913. május 4-én halt meg Budapesten. Örök nyugalomra a Kerepesi úti temetőben lelt. Síremlékén az a magyaros-szecessziós stílus fedezhető fel, amely veje – Árkay Aladár – építészetére oly jellemző volt.

Árkay Aladár 1868. február 1-jén született Temesváron. Egyéves volt, amikor a család Pestre költözött. Gyermekkorá és szocializációja egy épülő, polgárosuló városban, és egy olyan szakma közelében zajlott, amelyben apja és jövendőbeli apósa is dolgoztak.

Feltehetően a családi minta hatására választotta szakmájául is az építészetet és iratkozott be 1886-ban a Műegyetemre. Már ifjú korában kitűnt rajztudásával, így az egyetem alatt is látogatta a Székely Bertalan és Lotz Károly által vezetett rajziskolát, majd később Kernstock Károlytól festészetet is tanult. Párizsi építészeti tanulmányútján is gyakran előfordult a festőakadémián. Bár festőként nem emelkedett a jelentős művészek közé, mégis építészként, festőként és iparművészként is számon tartják.

Párizs után Bécsbe került. Az 1890-es évek elején a Fellner és Hellner cégnél vállalt munkát. Itthon Hauszmann Alajos mellett dolgozott a Budavári Palota építkezésénél, majd – Kallina Irmával kötött házassága után, innmár apósával együtt – ő is részt vett a Honvédelmi Minisztérium és a Honvéd Főparancsnokság tervezésében. A Főparancsnokság nagyrészt Árkay Aladár munkája.

A Budai Vigadó belső díszítéseinél már érezhető az új felfogás, a szecesszió hatása, amely a historizmussal és az eklektikával való szakítása után oly meghatározó lett építészetében. 1900-tól kezdve egyre inkább a maga útját járta, bár ekkortájt született meg az újabb, apósával közös munka, a Szent Gellért-emlékmű.

A századforduló idején megjelent gondolkodásmód azonban kezdte háttérbe szorítani a milleniumi kor patetikus szemléletét. A stílusváltás a különböző művészeti ágakban szinte egy időben jelentkezett. Az új áramlatok elől az építészet sajátos kifejező erejénél, lehetőségeinél és szándékánál fogva sem tudott kitérni. Az ekkor 32 éves Árkay Aladár nemcsak művelt volt, de érzékeny és fogékony ezekre a reformokra. A különböző stílusokban való próbálkozásaiban az állandóan útkereső és kompromisszumokat kötni tudó embert kell feltételeznünk, aki végül a nemzeti építészeti stílust preferáló gondolatokat magáénak vallva jutott el pályája legérettebb szakaszához: magyaros-szecessziós alkotásaihoz.

A családi iratok között található Kriegs Au Emil, városmajori plébános feljegyzése. Ebből tudjuk, hogy közös országjárásaik során Aladár rendszeresen foglalkozott a népi művészet tanulmányozásával, a környezet megőrkítésével: állandóan rajzolt és festett útközben. A feljegyzés külön kiemeli a zene, a képzőművészet, az irodalom iránti rajongását. Ahogy a plébános említi: „*Intuitív lelkével mohón szívta magába a benyomásokat.*” De akkor sem tétlenkedett, ha itthon volt. Unokája elbeszéléséből tudjuk, hogy gyakran késett el a vasárnapi ebédről. Ilyenkor vagy a Mátyás-templomban hallgatott egyházi zene ragadta el, vagy egy kávéház művészi asztaltársaságának szubkultúrája, amely kulturális médiumként elégtette ki belső szükségletét: a műveltség iránti igényét.

Többek között ezen esztétikai élmények és tapasztalatok transzformációja az 1905-ben, a Műcsarnok oldalán, az

A BUDAI VIGADÓ 107 ÉVE A KULTÚRA SZOLGÁLATÁBAN

Andrássy út sarkán megépült, erős lechneri hatást mutató **Babochay-villa**, Babochay Hermann építési vállalkozó otthona. A villa a megépüléskor igazi építészeti attrakció volt. Szecessziós formái és színes kerámiadíszai megosztották az akkori közvéleményt. Nem volt két egyforma ablaka az épületnek. Árkay nemcsak a tervezésben, de a díszítésekben is szabadon dönthetett. A teljes berendezést is ő tervezte: a bútorokat, a világítótesteket, az üvegdíszítményeket, a falfestést. Az épületet a magyar szecesszió jelentős alkotásaként tartják számon. Dr. Lázár Béla így írt a Művészet 1910-es számában: „*Megérezzük, hogy itt harmónia keletkezett, mert egy modernül gondolkozó építető került össze egy a modern embert megértő építésszel, s e harmóniából szépségek fogantak.*”

Sajnos a villa áldozatul esett egy 1926-os átépítésnek. Az új tulajdonos mindent eltávolított róla, ami a szecesszióra utalt. Az ablakok szabályosak lettek, az oromzatot, a sarokkupolát lebontották, a tetőt kiegyenesítették, a kerámiadíszeket levették róla. Ma már semmi sem utal egykori nagyszerűségére. Később a jugoszláv nagykövetség működött benne. 1956. november 4-én ide menekült Nagy Imre.

Közben, a városmajori kisebb-nagyobb épületek tervezése mellett született meg 1910-1913. között következő jelentős alkotása a Kis-Svábhegy lejtőjén: a **Birák és Ügyészek telepe**. Az elődök ízlésmonopóliumát megtörve, az életmód változását jól tükrözi ez a villatelep. A közel 40 épület mindegyike egyedi tervek alapján, egyedi ízléssel készült. Külső megjelenésük változatos, hangulatos. Árkay felhasználta az erdélyi vagy felvidéki népi építészeti elemeket. Jól funkcionáló alaprajzi elrendezést alkalmazott, nagy alapterületű, jól megvilágított modern lakásokat hozott létre. A villatelepet a hazai szecesszió kiemelkedő alkotásai közé sorolják.

Munkásságában már 1913-tól megjelent a szakralitás, amely később egyre markánsabbá vált. Ugyancsak Kriegs Au Emil feljegyzéseiből és a családi históriákból tudjuk, hogy Aladár nemcsak egyszerű hívőként, hanem a városmajori egyházközösség alelnökeként vett részt nagy erővel az egyház életének szervezésében. Egy egyházi jegyzőkönyvből jól ismert a fogadalma is: „*templomot ajándékoz az Istennek.*”

Ezt megtartva, haláláig hét templomot és szép számban más egyházi épületeket is tervezett. A templomok közül a legjelentősebb az 1911-1913. között épült **fasori református templom** és parókia. Az épségben megmaradt és magas színvonalú szecessziós épületben mindent maga tervezett, a csillárt, a padokat, a falburkolatot, a színes üveglablakokat. Monumentális tornyával a templom messziről felhívja magára a figyelmet. Az íves bejárat feletti felületet magyaros-szecessziós kerámia díszíti. Az alaprajza egyenlő szárú kereszt, középen magas kupolával. A centrálisan elhelyezett szószelek környezetében újra megjelennek a szecessziós díszek, illetve kerámiák. A stilizált mintákon felismerhetők a népművészeti elemek.

A **városmajori kistemplom** alapkövetétele 1921-ben volt. Az erdélyi - kalotaszegi építészetre utaló tető-felépítményű és magyaros-szecessziós stílusú épület, tornácos bejáratával hangulatos építmény. 1923-ban készült el, majd 1925-ben szentelték fel.

A következő terve a **II. kerületi Keleti Károly utcai Rákócziánium**, a fiúgimnázium temploma volt. Itt is a magyaros formanyelvvel találkozunk, de a belső díszítés a megrendelő kívánására historizáló stílusban készült.

1925-ben nyugat-európai körútra indult. A Belgiumban, Hollandiában, Franciaországban, Ausztriában látott építészeti

nagy hatással volt rá. Ez megmutatkozik a **Győr-gyárvárosi katolikus templom**on, amelyet 1928-ban készített el. A templomot Árkay Aladár építészeti stílusában a modern kezdeteként tartják nyilván. Külsőleg egy arányos, de monumentális épület. A bejárat előreugrik. Felette íves ablak. Ettől balra, aszimmetrikusan egy bástyaszerű torony csatlakozik hozzá. A külső borítás Balaton-felvidéki permi vörös homokkő, amelynek komorságát a kapuzat és az ablakok világos betonszíne töri meg. Az ő építészeti stílusában itt jelenik meg először vasbeton díszítőelem. A templom belső kiképzése puritán, ahol íves oszlopoktól körbévve emelkedik ki a szentély. Belsőépítészeti munkáit, a berendezést Árkay Aladár és fia, Bertalan tervezte. Az üveglablakok Árkayné Sztéhló Lili munkája. Életpályájának jelentős alkotása lett ez a templom. 1930-ban Greguss-díjjal tüntették ki érte.

Közben 1926-1928. között megszületett **Kőbányán a lengyelek temploma**. Majd a mohácsi csatavesztés évfordulóján helyezték el a **mohácsi fogadalmi templom** alapkövét. Az építkezés az ő tervei szerint indult, munkáját később a fia folytatta.

1930-ban megbízást kapott a bolgár egyháztól egy **Vágóhíd utcai ortodox templom** megtervezésére. A háromhajós, bizánci alaprajzú, kupolás imaházban az ortodox liturgia helyiségei is megtalálhatók. Építészeti értéke, hogy Budapest egyetlen bizánci stílusú temploma.

Élete utolsó munkája, amelyen 1931-től haláláig dolgozott, a **városmajori Jézus Szíve nagytemplom**. Mivel a kistemplom szűknek bizonyult, egy nagyobb templom építésének gondolata, fogalmazódott meg. Ő kezdte el tervezni a nagytemplomot, de 1932-ben bekövetkezett halála miatt fia, Bertalan fejezte be. A templomot 1933-ban szentelte fel Serédi Juszticián hercegprímás. Ez volt az első olyan vasbeton templom Magyarországon, amelynek belső díszítésére is modern képzőművészek munkáit alkalmazta. A mennyezeten Aba Novák Vilmos *Teremtés* c. freskója látható, az apostolok szobrait Pátzay Pál készítette, a Szent Imre-oltárkép pedig Molnár C. Pál nevéhez fűződik. A Szűz Mária-oltáron Fecszy Masa képe látható. A keresztelő medence Kovács Margit műve. A színes üveglablakokat Árkayné Sztéhló Lili tervezte, amelyek közül a „Kálvária” és a „Jézus Szíve” ablakok az 1937-es párizsi világi kiállításon, illetve a római egyházművészeti kiállításon Grand prix díjat nyertek.

Árkay Aladár 1932. február 2-án halt meg. Sírja a Farkasréti temetőben található. Síremlékét Pátzay Pál tervezte.

S végül, összegzésül: mi az, ami mindkettőjükre jellemző volt?

Jól beilleszkedtek a hazai építészeti társadalomba. Koruk sikeres vállalkozóivá - építészévé váltak, akik számára a legitim gyarapodást, majd a társadalmi presztízszt a következetes, magas színvonalú, szorgalmas munka hozta meg.

Alkotásaikból kiolvasható a kor polgári értékrendjének az az újdonsága, mely szerint „*helyzetük saját teljesítményüktől, s nem a privilégiumok erejétől függött*” (Gerő András).

Irodalom:

1. Gerő András: Magyar polgárosodás, Budapest, Atlantisz, 1993.

2. Gerő András: Utódok kora, Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 1996.

3. Dercsényi Balázs: Árkay, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967.

4. Aczél Halász Magdolna: A Villa Kallina titka – Egy budai család mikrotörténete. Szakdolgozat. Miskolci Egyetem Kulturális- és Vizuális Antropológia, 2006.